

СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті актуалізовано проблему формування соціальної компетентності молодших школярів у контексті впровадження “Державного стандарту початкової загальної освіти”. Проаналізовано можливості молодшого шкільного віку у формуванні та розвитку соціальних засад життєдіяльності дитини. Здійснено теоретичний аналіз вітчизняних і зарубіжних досліджень, у яких обґрунтовано сутність і зміст поняття “соціальна компетентність”. Виокремлено характеристики соціальної компетентності молодшого школяра й запропоновано власне визначення досліджуваного поняття.

Ключові слова: компетентність, соціальні засади життєдіяльності дитини, соціальна компетентність, соціальна компетентність молодших школярів.

Реалізація нової освітньої парадигми в Україні викликає потребу в оновленні змісту навчання й виховання школярів. Особливого значення надано проблемі формування цілісної особистості молодшого школяра на засадах компетентнісного підходу, про що зазначено в “Державному стандарті початкової загальної освіти” [3]. Увага з боку представників наукової громадськості також привернена до теми формування соціальної компетентності учнів, адже ця проблема акумулює в собі багато важливих питань, характерних не лише для перехідного періоду розвитку України, а й для реформування системи освіти й виховання, де компетентнісний підхід стає дедалі актуальнішим. Важливість обґрунтування теоретичних аспектів дослідження процесу формування соціальної компетентності молодших школярів у контексті сучасних освітніх вимог сьогодні спонукає дослідників до ретельнішої розробки цієї теми.

Проблема формування соціальної зрілості учнів на засадах компетентнісного підходу знайшла відображення у працях сучасних дослідників: М. Гончарової-Горянської, І. Єрмакова, О. Кононко, Ю. Коротиної, Л. Лепіхової, В. Масленникова, О. Михайлова, В. Радуга, В. Слота, Л. Сохань, Х. Спанярда та ін. Проте в контексті впровадження нового “Державного стандарту початкової загальної освіти” актуалізувалося питання ґрунтовної підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності учнів молодшого шкільного віку як складової цілісної особистості школяра.

Мета статті – проаналізувати можливості молодшого шкільного віку в контексті формування соціальної компетентності та на основі аналізу досліджень, що розкривають сутність поняття “соціальна компетентність”, здійснити теоретичне обґрунтування сутності поняття “соціальна компетентність молодшого школяра”.

Аналіз праць Н. Бібік, Т. Байбари, М. Вашуленко, О. Онопрієнко, О. Савченко та інших учених доводить, що початкова ланка освіти як перший

обов'язковий щабель загальної освіти – це період системного залучення дитини до громадського життя, який покликаний зробити істотний внесок у процес формування основ соціальної компетентності учнів.

У контексті досліджуваної теми, на нашу думку, варто особливу увагу приділити дослідженню можливостей молодшого шкільного віку у формуванні й розвитку соціальних засад життєдіяльності особистості дитини. Адже саме в цей період відбувається ціла низка особистісних утворень, необхідних для формування соціальної компетентності, а саме: мотивація соціально значущої діяльності, в межах якої орієнтація на успіх є позитивною основою для формування соціальної компетентності молодшого школяра, оскільки вона спрямована на досягнення конструктивних, позитивних результатів, що визначає особистісну активність дитини; уміння керувати психічними процесами розвитку пізнавальної сфери, яке створює основу становлення здатності до довірливої регуляції поведінки; діалогічність свідомості, критичне ставлення до себе й до інших людей; дитина стає здатною до адекватної самооцінки, а задоволеність собою і досить висока самооцінка є важливими складовими соціальної компетентності [6, с. 64]; формується новий тип відносин з людьми, засвоюються певні соціальні норми, втрачається орієнтація на дорослого й відбувається зближення з групою однолітків, де необхідними є навички конструктивної взаємодії; молодший школяр починає розуміти, що від його поведінки залежить вирішення багатьох життєвих ситуацій, зокрема й складних стосовно соціальної взаємодії, а значить, вона здобуває готовність до оволодіння навичками конструктивної поведінки в проблемних ситуаціях [12, с. 76].

Особливістю молодшого шкільного віку є наявність в учнів потреби у спілкуванні з дорослими й ровесниками, у спільній діяльності з ними. Формування соціальної компетентності особистості відбувається в процесі соціально значущої діяльності. Тільки через діяльність у колективі кожний його представник входить у суспільство. І такими первинними колективами для дитини є сім'я, школа, позашкільний навчальний заклад.

Перші етапи навчання в школі призводять до корінних змін соціального розвитку дитини. Залучення до громадського життя відбувається в процесі навчання, тому навчальна діяльність створює сприятливі умови для розвитку соціальної компетентності.

Процес формування й розвитку особистості учня в молодшому шкільному віці характеризується інтенсивним розвитком соціальних відносин, змінами соціальних ролей і функцій з подальшим розширенням соціально-моральних взаємодій дітей з навколишнім соціумом, динамічністю соціальних уявлень, особливим ставленням до світу. Саме ці зміни є основними засадами організації процесу формування їх соціальної компетентності.

Отже, період молодшого шкільного віку є сенситивним у формуванні соціальної компетентності, оскільки на цьому етапі відбувається значна кількість психічних процесів, які визначають подальшу активність особистості, виявляється емоційний відгук на виховний вплив, розпочинається активне входження в різні види діяльності і зокрема громадського характеру.

З метою ґрунтовного дослідження заявленої теми звернемося до наукових досліджень, у яких висвітлено визначення “соціальна компетентність”, адже їх аналіз дасть можливість сформулювати цілісне уявлення про сутність і зміст поняття “соціальна компетентність молодшого школяра”.

У психологічній науці під соціальною компетентністю розуміється наявність упевненої поведінки, при якій різні навички відносин з людьми є автоматизованими й дають можливість мобільно змінювати свою поведінку залежно від ситуації. В основі складових цієї якості психологами виділяються: здатність брати на себе відповідальність, брати участь у прийнятті рішень і регулювати конфлікти; життєдіяльність у різнокультурному суспільстві, що включає в себе розуміння відмінностей між культурами, повагу та здатність жити з людьми інших культур; оволодіння усним і письмовим спілкуванням; бажання і здатність до саморозвитку й самонавчання [12, с. 84].

Психолог А. Бодалев наголошує на тому, що соціальна компетентність майже не залежить від природно-фізіологічних якостей, адже вона формується під впливом зовнішніх чинників: сімейна ситуація, умови самовираження і саморозвитку, життєві труднощі й досвід подолання перших особистісних проблем і життєвих ускладнень, оточення [1, с. 87].

На основі аналізу державних документів і педагогічних джерел з’ясовано, що соціальна компетентність має широкий спектр уявлень:

- соціальна компетентність – це здатність особистості продуктивно співпрацювати з різними партнерами у групі та команді, виконувати різні ролі та функції в колективі (“Державний стандарт початкової загальної освіти”) [3];

- соціальна компетентність – це складне переплетення умінь, знань і дій, орієнтованих та організованих відповідно до навколишньої соціальної реальності, які відкривають і забезпечують можливість самореалізації в заданій ситуації (М. Докторович) [5, с. 145];

- соціальна компетентність дитини – відкритість до світу людей, навички соціальної поведінки, готовність до сприймання соціальної інформації, бажання пізнати людей і робити добрі вчинки (Т. Поніманська) [10, с. 259];

- соціальна компетентність дитини є інтегральною якістю особистості, що складається з комплексу емоційних, мотиваційних, характерологічних особливостей і виявляється в соціальній активності та гуманістичній спрямованості особистості (Н. Гавриш) [4, с. 98].

Науковці зазначають, що оскільки особистість – істота соціальна, то формат соціальної компетентності охоплює як соціальні мотиви, знання, навички, необхідні для успішної взаємодії із соціальним середовищем, так і самопочуття та самосприйняття особистості в мінливому соціумі. При цьому соціальна компетентність передбачає як достатній рівень уміння будувати партнерські відносини, здатність до кооперації на рівноправній основі, так і достатній рівень комфортності, аби не йти врозріз з вимогами суспільства [7, с. 89].

Дослідниця М. Гончарова-Горянська виділяє три підходи щодо визначення змісту соціальної компетентності: на основі конкретних соціальних навичок (певні стратегії, що використовує особистість для ефективної взаємодії

з соціумом); на основі параметрів виміру соціальної компетентності (ситуативні прояви рівня соціальної компетентності); на основі якості поведінки соціально компетентної особистості (сукупність певних якостей особистості, особливості її характеру та поведінки [2, с. 72].

На думку Л. Лепіхової, соціальна компетентність вимагає від особистості як принципності, вміння відстояти власну думку, протистояти небажаному впливу, так і толерантності, вміння не просто пристосовуватися, а ефективно діяти в соціальних умовах, що постійно змінюються; вимагає як досить високого рівня оптимізму, що дає віру в успіх, так і достатнього рівня песимізму, який дає змогу реально оцінити себе та свої знання з метою уникнення зайвої ейфорії, змушує ліквідувати прогалини в знаннях і вміннях, що гальмують справу [9, с. 18]. Спираючись на виокремлені передумови, вчитель може ефективніше здійснювати процес формування соціальної компетентності молодших школярів.

Отже, проблема визначення сутності поняття “соціальна компетентність” висвітлена у працях вітчизняних педагогів, ці дослідження спрямовані на вивчення соціальних засад розвитку учнів шкільного віку, виявлення особливостей взаємодії учнів з соціумом та уміння будувати партнерські відносини, які дадуть змогу в майбутньому реалізувати свої дії на практиці. Усі автори визначають соціальну компетентність як необхідну складову особистості, що визначає успіх у становленні дитини як повноцінного члена соціуму. Ми підтримуємо думку Н. Гавриш та інших дослідників, адже вважаємо, що соціальна компетентність молодшого школяра є інтегральною якістю особистості, яка передбачає оволодіння певною системою знань, формування умінь і навичок взаємодії в соціумі та здатності оцінювати свої дії та вчинки.

Вважаємо за доцільне здійснити аналіз досліджень російських педагогів, у яких обґрунтовано сутність поняття “соціальна компетентність” і висвітлено теоретичні й методичні засади формування соціальної компетентності молодших школярів.

Наші твердження щодо сутності досліджуваної компетентності підтверджує дослідниця Ю. Коротіна, яка визначає соціальну компетентність молодшого школяра як інтегративну характеристику особистості дитини, що відображає систему знань, умінь і навичок, які сформовані в процесі вивчення навчальних предметів і є необхідними йому для моделювання своєї поведінки, уміння адекватно сприймати навколишню дійсність, будувати систему відносин і спілкування з оточенням [8, с. 56].

Дослідниця обґрунтувала необхідність і довела можливість формування соціальної компетентності молодших школярів засобами навчальних предметів, які мають соціально-педагогічний потенціал. Ю. Коротіна доводить думку, що саме навчальна діяльність є основним джерелом формування у дітей соціальних понять, предметних і надпредметних компетенцій, що становлять основу соціальної компетентності. Авторка визначила структурні компоненти соціальної компетентності молодших школярів, критерії, рівні й показники сформованості соціальної компетентності молодших школярів.

Подібною є думка В. Цветкова щодо сутності та змісту поняття “соціальної компетентності сільського школяра”, адже автор визначає її як інтегральну якість особистості, яка дає змогу індивіду активно взаємодіяти із соціумом, встановлювати контакти з різними групами та індивідами, а також брати участь у соціально значущих проектах, інакше кажучи, продуктивно виконувати різні соціальні ролі [12, с. 78]. Дослідник визначив сукупність критеріїв, показників та індикаторів сформованості соціальної компетентності сільських школярів та її окремих структурних елементів; розробив основні способи й визначив організаційно-педагогічні умови ефективного формування соціальної компетентності з урахуванням особливостей соціалізації сільських школярів.

Ми підтримуємо думку В. Цветкова, що формування соціальної компетентності сільських школярів можна розглядати не лише як продукт соціального виховання, а і як результат ширшого процесу – соціалізації. Автор доводить, що особливості соціалізації сільських школярів у сучасних умовах, особливості менталітету і способу життя сільського жителя сприяють ефективному розвитку різних структурних компонентів соціальної компетентності сільського школяра.

Думка про залучення різних інститутів виховання у формуванні соціальної компетентності школярів знайшла відображення у працях О. Прямової. Адже дослідниця вважає, що соціальна компетентність є одним із аспектів індивідуальної свідомості особистості й відповідає за конструювання особистістю соціальних відносин усіх рівнів, починаючи з родини й закінчуючи політикою. Соціальна компетентність є набором альтеративних складових, необхідних для реалізації своїх цілей у суспільстві [11, с. 128].

У процесі аналізу науково-педагогічних праць з’ясовано, що соціальна компетентність молодшого школяра передбачає такі здатності: аналізувати механізми функціонування соціальних інститутів суспільства, визначаючи в них власне місце, та проектувати стратегії свого життя з урахуванням інтересів і потреб різних соціальних груп, індивідуумів відповідно до соціальних норм і правил, наявних в українському суспільстві та інших чинників; продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі й функції в колективі, виявляти ініціативу, підтримувати й керувати власними взаєминами з іншими; застосовувати технології трансформації та конструктивного розв’язання конфліктів, досягнення консенсусу, брати на себе відповідальність за прийняті рішення та їх виконання; спільно визначати цілі діяльності, планувати, розробляти й реалізовувати соціальні проекти і стратегії індивідуальних і колективних дій; визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації, вміти емоційно налаштовуватися на спілкування з іншими.

Висновки. У дослідженні з’ясовано, що молодший шкільний вік є сенситивним періодом формування соціальної компетентності особистості. У цей період відбувається формування готовності до співпраці, роботи в команді, розвиваються комунікативні навички, здатність приймати власні рі-

шення і прагнути до розуміння власних потреб і вимог. Результатом активної групової і колективної навчальної діяльності та спілкування школяра є сформованість у нього соціальної компетентності, також активна участь дитини в навчальній діяльності є однією з першооснов формування та інших її ключових компетенцій.

З метою цілісного уявлення майбутніх учителів початкової школи процесу формування соціальної компетентності молодших школярів нами досліджено визначення сутності поняття “соціальна компетентність”. На основі проведеного аналізу ми пропонуємо власне визначення поняття “соціальна компетентність молодшого школяра” – це інтегральна якість учня молодшого шкільного віку, яка передбачає оволодіння ним певною системою знань, сформованість умінь і навичок індивідуальної та групової взаємодії в соціумі та здатність моделювати свою поведінку відповідно до соціальних норм і правил, а також оцінювати й корегувати дії та вчинки.

Соціальна компетентність молодшого школяра покликана сформувати знання, уміння, навички та здатності, які потрібні учню для подальшої освіти в постійно змінних соціальних умовах, стати головним механізмом у соціалізації та адаптації, підготувати дитину до освоєння та виконання основних соціальних ролей у суспільстві, і має стати кінцевою метою соціалізації дітей.

Поняття “соціальна компетентність молодшого школяра” як інтегральне утворення має компонентну структуру, що представлена єдністю та взаємозумовленістю компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, діяльнісного та рефлексивно-оцінного. Їх обґрунтування може стати наступним завданням нашого дослідження.

Список використаної літератури

1. Бодалев А.А. Психология общения. Избранные психологические труды / А.А. Бодалев. – 2-е изд. – М. : Московский психолого-социальный институт ; Воронеж : НПО “МОДЭК”, 2002. – 256 с.
2. Гончарова-Горяньська М. Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів / М. Гончарова-Горяньська // Рідна школа. – 2004. – № 7–8. – С. 71–74.
3. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards/>.
4. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного молодшого шкільного віку : монографія / А.М. Богуш, Л.О. Варяниця, Н.В. Гавриш, М. Курінна, І.П. Печенко ; наук. ред. А.М. Богуш ; за заг. ред. Н.В. Гавриш]. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 368 с.
5. Докторович М.О. Соціальна компетентність як наукова проблема / М.О. Докторович // Психологія і суспільство. – 2009. – № 3. – С. 144–147.
6. Єрмаков І. Педагогіка життєтворчості: орієнтири для XXI століття / І. Єрмаков // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. зб. / [ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівн. авторськ. кол-ву і наук. ред.) та ін.]. – К. : Контекст, 2000. – С. 58–72.
7. Компетентісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики) / [Н.М. Бібік, Л.С. Ващенко, О.І. Локшина, О.В. Овчарук, Л.І. Паращенко, О.І. Пометун, О.Я. Савченко, С.Є. Трубочовона]. – К. : К.І.С., 2004. – 112 с.

8. Коротина Ю.В. Формирование социальной компетентности младших школьников средствами учебных предметов : дис. ... канд. пед. наук. – Тамбов, 2011. – 210 с.
9. Лепіхова Л. Соціально-психологічна компетентність у психологічній взаємодії / Л. Лепіхова // Вища освіта України. – 2004. – № 3. – С. 16–21.
10. Поніманська Т.І. Основи дошкільної педагогіки : навч. посіб. / Т.І. Поніманська. – К. : Абрис, 1998. – 448 с.
11. Прямикова Е.В. Социальная компетентность школьников : смыслы и практики / Е.В. Прямикова // Социологические исследования. – 2009. – № 7. – С. 126–132.
12. Цветков В.В. Формирование социальной компетентности сельских школьников : дис. ... канд. пед. наук / В.В. Цветков. – Великий Новгород, 2002. – 155 с.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2014.

Проценко О.В. Социальная компетентность младших школьников как предмет научных исследований

В статье актуализирована проблема формирования социальной компетентности младших школьников в контексте внедрения “Государственного стандарта начального общего образования”. Проанализированы возможности младшего школьного возраста в формировании и развитии социальных основ жизнедеятельности ребенка. Осуществлен теоретический анализ отечественных и зарубежных исследований, в которых обоснована сущность и содержание понятия “социальная компетентность”. Выделены характеристики социальной компетентности младшего школьника и предложено собственное определение исследуемого понятия.

Ключевые слова: компетентность, социальные основы жизнедеятельности ребенка, социальная компетентность, социальная компетентность младших школьников.

Protsenko O. Social competence of young learners as a subject of scientific research

The article defines the problem of social competence formation of primary school age pupils as a component part of pupil’s personality in the context of implementation of “State standard of primary education”. Analysed the ability of primary school age in the formation and development of the social bases of child’s activity.

Performed the theoretical analysis of native and foreign research which justifies the essence and the content of the notions “social competence” and “social competence of a junior pupil”. Characteristics of social competence of young learners are defined and give its own definition of the research notion on its basis.

It was found that primary school age is a sensitive period of social competence formation of personality. Determined the result of the active group and team training activity and communication is the formation of student social competence. Discovered the social competence of junior pupil to generate the knowledge, skills and abilities that are necessary for a pupil’s further education in the constantly changing social conditions.

Established that the notion “social competence of a junior pupil” presented the unity and interdependence of some components, such as: value- motivational, cognitive, active and reflective-evaluative.

We found out that native teachers direct their research to the study of the social foundations of school age pupils, identify characteristics of pupils’ interaction with society and the ability to build partnerships which allow to realize their actions in practice in future.

Key words: competence, social foundations of child’s activity, social competence, social competence of young learners.